

Odolná společnost pro 21. století

Program Strategie AV21 AV ČR

Alice Koubová, Tereza Stöckelová, Petr Kaderka, Vít Gvoždiak

Position paper

Východiska

Téma odolnosti (resilience) získává na relevanci v souvislosti se současným vývojem světa, který charakterizují bezprecedentní sociální a environmentální změny, doprovázené vysokou mírou nejistoty, rizika, komplexity a nutnosti rychle čelit novým krizovým situacím. Jde přitom o mnohavrstevnaté krize zahrnující rozměr environmentální, sociální, ekonomický, politický, duchovní i aktuálně nejnáléhavější biologicko-epidemický.

V mezinárodním veřejném a akademickém diskurzu má pojem odolnosti již své pevné místo. Strategie vlastní odolnosti koncipují státy, města, univerzity, úřady, korporace či regiony.

V akademické sféře se dané téma rozvíjí v rámci tzv. teorie odolnosti. Mezi výzkumná centra zaměřená přímo na tuto otázku patří například Stockholm Resilience Center nebo Resilience Research Center při Dalhousie University. V mezinárodním kontextu existují také menší platformy v podobě laboratoří odolnosti, často založené na spolupráci mezi PhD studenty a seniorními výzkumníky.

V českém prostředí žádné systematické výzkumy týkající se tématu odolnosti neprobíhají. Existuje však množství odborníků, kteří se tímto tématem nebo příbuznými tématy zabývají v rámci konkrétních oborů nebo oblastí zájmu. Připravovaný Národní plán obnovy ČR (Úřad vlády České republiky 2021) se chce na odolnost zaměřit v jednom ze svých témat (Zdraví a odolnost), tato iniciativa má nicméně úzké zaměření na rozvojové investice v systému zdravotnictví a onkologii.

Multioborový záběr a definice

Pojem odolnosti je definován napříč obory a v těchto definicích lze nacházet jednoznačné překryvy:

Vývojová psycholožka Ann Masten definuje odolnost jako „schopnost dynamického systému úspěšně reagovat na rušivé podněty, které ohrožují jeho fungování, životaschopnost nebo vývoj“ (2014, 10).

Systémový ekolog Carl Folke tvrdí, že odolnost je „schopnost systému absorbovat rušivé podněty a reorganizovat se během změny tak, že si uchová tutéž funkci, strukturu, zpětnou vazbu, a tudíž identitu“ (2016).

Bousquet et al definuje odolnost jako „schopnost vypořádat se se změnou a dál se rozvíjet“ (2016, 40).

Ungar (2021) chápe odolnost jako schopnost systému *nalézt a využít zdroje*, které podpoří jeho zdařilý vývoj a schopnost vyjednávat dosažitelnost takových zdrojů. Studovat odolnost znamená studovat faktory, které zabrání tomu, aby potenciálně traumatizující události způsobily, že systém začne ve svém fungování selhávat.

Pro teorie odolnosti jsou typické tři aspekty:

1. Reagují na situaci mnohavrstevnaté a zřetězené krize ve světě. Nesoustředí se však primárně na mapování a popis těchto krizí, poruch, kolapsů a forem dezorientace, ale zaměřují svůj zájem na studium procesů zotavení, adaptace či tvůrčí transformace tváří v tvář zkušenosti silné nepřízně okolností (adversity). „Potřebujeme mnohem méně výzkumu toho, proč se systémy hroubí, a mnohem více výzkumu o tom, jak systémy zlepšují své fungování“ (Ungar 2021, 4). Zotavení není pouze reverzním mechanismem vůči zhroucení – nelze tvrdit, že proces, který vedl ke zhroucení systému, povede při zpětném chodu k jeho zotavení. Studium zotavení či prevence zhroucení vyžaduje jiný typ výzkumu.

2. Jde o přístupy procesuální, které zkoumají a testují schopnost reagovat na stresovou situaci, na krizi či nečekanou pohromu skrze vhodnou práci se zdroji a propojením systémů. Namísto toho, abychom se ptali, „co je špatně s tím nebo oním systémem“, se ptáme, „jaká událost/ jaká sada událostí způsobila, že daný systém začal fungovat právě takto?“, „Kde jsou zdroje systému pro nalezení dalších možností zdařilého vývoje a fungování? Co je možné nyní udělat?“
3. Rozvíjejí multisystémový přístup, který zahrnuje odolnost systémů biologických, psychologických, sociálních, digitálních, uměle vytvořených a přírodních v jejich vzájemné provázanosti. Např. kvalita biomu souvisí s kvalitou/toxicitou přírodního prostředí, jakož i se vztahy v rodině; bezpečí digitálního prostředí se odráží na odolnosti instituce, odolnosti mezilidských vztahů a následně rodin; socioekonomické faktory v rodině ovlivňují vývoj struktury mozku dětí (Ungar 2021).

Nástrahy spojené s teoriemi odolnosti

Kritici (např. Neocleous 2013) viní teorie odolnosti z prosazování dalšího pojmu, který obhájí neoliberální tlak na výkon. Podle těchto kritiků přichází s diskurzem odolnosti také implicitní obviňování zranitelných pro jejich neschopnost budovat odolnost a pohrdání jimi za to, že jsou slabí. Důraz na posilování odolnosti přenáší odpovědnost za selhání a následný stres, který je tím generován, na určité skupiny obyvatelstva. Neřeší se nerovná distribuce stresu, ale očekává se, že si s touto situací každý sám poradí. Diskurz odolnosti tak vytváří alibi pro vytváření vyššího tlaku na výkon, pro vypjatý individualismus, pro kulturu nezničitelných kyborgů (odolnost se stává jedním z důležitých slov při náboru do zaměstnání – očekává se, že přijímaný pracovník bude odolný vůči nadměrnému stresu, který ho v zaměstnání čeká, a nikdo ho vůči němu nebude chránit).

Na tyto nástrahy předběžně reagujeme takto: Výzkumný program se zabývá multisystémovou odolností, v rámci které není žádoucí přetěžovat určité části systému na úkor jiných, nebo posilování odolnosti jednoho systému na úkor druhých. Vyprázdňování a nekritizovatelnosti pojmu odolnosti se chceme vyhnout iniciováním partikulárních studií, konkrétních iniciativ ve veřejném prostoru a zároveň otevřeností vůči kritizovatelnosti diskurzu odolnosti jako takového. Není v našem zájmu být nekompromisními zastánci pojmu „odolnosti“; chceme sledovat a podporovat racionální perspektivy vědeckého bádání, které napomohou tento pojem osvětlit a rozpohybovat. Odolnost, o kterou nám jde, koncipujeme jako kolektivní výtěžek a veřejný statek.

Hlavní otázky

V kontextu multisystémové odolnosti vyvstávají následující otázky:

1. Jaké principy podporují odolnost různých společenských systémů?
2. Jsou principy odolnosti obdobné napříč systémy? Existují podobnosti mezi psychickou odolností jednotlivců a mezi tím, jak se les, pracovní kolektiv, či digitální systém udržuje v odolnosti vůči nepříznivým podmínkám?
3. Jak se vzájemně podmiňuje a ovlivňuje lidská imunita, psychická odolnost jednotlivce, odolnost společenství, přírodního prostředí či pracovního prostředí?
4. Jaké metody a postupy lze rozvinout pro studium multisystémové odolnosti?
5. Když pochopíme principy odolnosti, pomůže nám to v budování společenských a fyzických rámců, politik, institučních praxí či ekologií, které budou podporovat psychické zdraví jednotlivců, udržitelné životní prostředí a produktivní a přitom společensky robustní a odpovědnou ekonomiku?

Zaměření programu Strategie AV21

V programu Strategie AV21 nás kromě zmíněných otázek rovněž zajímá, jakým způsobem se do tématu odolnosti propisují kulturní narativy o vztahu člověka a přírodního prostředí, o tom, co je to úspěšný, šťastný nebo zdařilý život, jak chápe člověk svou identitu a roli ve světě, jak se systém přesvědčení a důvěry k určitým autoritám zrcadlí v odolném či naopak krátkozrakém, reaktivně-sebedestruktivním, nesystémovém jednání. Ungar (2021) ukazuje, že kulturní narativy o vztahu mezi člověkem a přírodním prostředím generují taková přesvědčení a kulturní praktiky, která mohou zabránit odolné reakci na prokazatelné nebezpečí. Například odmítáním faktu klimatického rozvratu z (kulturně založeného) přesvědčení o právu na využívání přírody a prosazením diskurzu „business as usual“ systémy nebudují odolné mechanismy, ale rigidně trvají na uzavřené interpretaci sebe sama. Také Boris Cyrulnik ve stejném svazku *Multisystemic Resilience* (Ungar 2021) říká, že pokud majoritní narativy nejsou konzistentní s individuální zkušeností, fungují jako nástroje umlčování a v takovém případě je i budování odolnosti velmi obtížné.

Dílny odolnosti

V rámci prvního běhu Díln *Aspekty odolnosti* bychom rádi vytvořili prostředí pro diskuzi o základních otázkách týkajících se tématu odolnosti a příbuzných témat. Zajímají nás teoretické náhledy, partikulární případové studie, systémová propojení. Rádi bychom postupně docházeli k hledání narativů, které české společnosti pomohou v nacházení mechanismů odolnosti a její realizaci. Zajímá nás odolnost tělesná (imunita, mikrobiom), psychická (zvládání stresových situací), instituční a politická (odolnost organizační struktury, odolnost právního systému, státní správy, krizová komunikace), digitální (odolnost a ochrana digitální infrastruktury), urbanistická a ekologická odolnost.

Zdroje:

Bousquet, F., A. Botta, L. Alinovi, O. Barreteau, D. Bossio, K. Brown, P. Caron, P. Cury, M. D'Errico, F. DeClerck, H. Dessard, E. Enfors Kautsky, C. Fabricius, C. Folke, L. Fortmann, B. Hubert, D. Magda, R. Mathevet, R. B. Norgaard, A. Quinlan, and C. Staver. 2016. Resilience and development: mobilizing for transformation. *Ecology and Society* 21(3), 40. <https://doi.org/10.5751/ES-08754-210340>

Folke, C. (2016). Resilience (Republished). *Ecology and Society* 21(4), 44. doi:10.5751/ES-09088-210444

Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. New York, NY: Guilford Press.

Neocleous, M. (2013). Resisting resilience. *Radical Philosophy* 178, 2-7.

Ungar, M. (2021). *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*. Oxford University Press.

Úřad vlády České republiky (2021). Příprava Národního plánu obnovy ČR. Online. 18. 2. 2021. Dostupné na adrese: <https://www.vlada.cz/scripts/file.php?id=279694>. Cit. 25. 3. 2021.